

СПЕЦИФІКА ФОРТИФІКАЦІЙ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО ЗАМКУ ЗБУДОВИМ ОЛЕКСАНДРОМ БАЛАБАНОМ В XVII СТ.

Більшість замків в Тернопільській області є недослідженими з точки зору військової фортифікаційної архітектури. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності аналізу розвитку фортифікаційної архітектури в Україні на прикладі Тербовлянського замку та з'ясування рівня ефективності укріплень Тербовлянського замку, відбудованого Олександром Балабаном, як зразка нової європейської оборонної архітектури в XVII ст. Недослідженість Тербовлянського замку із архітектурно-фортифікаційної точки зору не дозволяє скласти повноцінне уявлення про розвиток фортифікаційного мистецтва Західної України. Вивчення тербовлянських фортифікацій дозволить з'ясувати роль Тербовлянського замку у захисті південних рубежів Речі Посполитої та їх оборонну ефективність.

Об'єктом наукового дослідження є розвиток української та європейської оборонної фортифікаційної архітектури на теренах Західної України в XVII ст.

Предметом дослідження є з'ясування специфіки відбудови Тербовлянського замку Олександром Балабаном.

Метою та завданнями дослідження є з'ясування конструктивних особливостей Тербовлянського замку XVII ст. у контексті розвитку європейського фортифікаційного мистецтва та дослідження міри ефективності цих укріплень під час бойових дій.

Тема розбудови укріплень Тербовлянського замку піднімалася науковцями неодноразово. Зокрема, слід згадати дослідження, Я. Пастернака, І. Герета, О.Купчинського, Б. Тимощука, М. Ягодинської, М. Ковальчука та ін. [4, с. 91-101]. Важливим є дослідження Тербовлянського замку, що було виконане в другій половині XIX ст. видатним істориком А. Чоловським [4, с. 102]. Цінність роботи полягає в тому, що при історико – архітектурному аналізі замку автор використовував архівні матеріали. Окрім тексту в книзі є малюнки і план Тербовлянського замку. А напередодні святкування 900-річчя заснування Тербовлі побачила світ книга «Тербовля – шлях через віки». Це науково-популярне видання Ігора Герети – знаного історика, археолога, члена НТШ. Один із розділів цієї книги відведений саме Тербовлянському замку. Багатий фактаж історичного дослідження базується на ряді маловідомих джерел. Це свідчить про старанну працю автора в архівах як України, так і Польщі, прагнення показати не лише науковим колам, а й широкому читацькому загалу Тербовлянський замок у новому ракурсі, у контексті світової історії [1, с. 4].

Основною візитною карткою Тербовлі є саме Тербовлянський замок. Руїни, що збереглися до наших днів, – це залишки замку Олександра Балабана – тербовлянського старости, який відбудував його у першій половині XVII ст.

Під час набігів турецько-татарських загарбників, основні бої точилися саме навколо замку. Через це сильних руїн зазнали оборонні стіни і необхідність відбудови замку стала нагальною. Саме цим і зайнявся в 1631 р. тербовлянський староста Олександр. У плані Тербовлянський замок має неправильну, видовжену і звужену на південь форму п'ятикутника, що повторює конфігурацію гори. Тербовлянський замок свого часу був одним із найбільш неприступних оборонних споруд. Він належить до кращих зразків оборонної архітектури України XVII-XVIII ст.

Під час перебудови площа нового замку була збільшена. Фундаменти нових стін, західної та східної, були закладені нижче старих стін. Подалася вперед і північна стіна фортеці. Тому подвір'я замку стало вище нижнього рівня оборонних мурів. Новий замок був нерегулярний у плані і складався з чотирьох стін та трьох оборонних башт: південної, північної та східної. Максимальна довжина фортеці складала 120 метрів, максимальна ширина – 65 метрів. Зверху він мав вигляд видовженого п'ятикутника, вершина якого замикалась овальною баштою-ронделем [1, с. 87].

Ворота замку облаштували в східній стіні у вигляді ренесансної арки з тесаного білого каменю. Знаходились ворота на висоті другого ярусу стіни (рівень замкового дитинця) і потрапити в замок можна було лише по дерев'яному підвісному мосту, який у випадку

небезпеки легко розбирався. Поруч воріт знаходиться вхід для піших, нижчий по висоті. Ворота замку прикривала східна вежа [2, с. 34]. Чотирикутна в плані, мала три яруси, товщина наріжних стін складала 4 метри. В центрі башти піднімався кам'яний квадратний стовп, що підтримував дах вежі. Східна вежа прикривала північну стіну, східну стіну та ворота фортеці.

Північна вежа шестикутна в плані, у три яруси. Товщина зовнішніх стін 5 метрів. Стіни, що звернуті до подвір'я замку мали товщину 1 метр. Північна вежа прикривала північну та західну стіну замку.

Південна башта – найпотужніша, значно виступає за лінію стін та має округлу форму. Стіни товщиною 4,5 метри, розділені на два оборонні яруси, бійниці розташовані у спеціальних нішах. Перекриття оборонних веж було дерев'яним, яруси були поєднані між собою дерев'яними сходами.

Задля покращення флангового вогню вздовж куртин ця башта була висунута вперед, що цілком відповідало основним принципам тогочасної європейської фортифікаційної науки. Як і в інших тогочасних фортецях, висота цієї башти була значно нижчою, ніж це було б минулого століття. Обумовлюється це тим, що надто високі башти були дуже вразливі для артилерійського вогню і легко руйнувалися артилерією противника. Також були розширені отвори бійниць, щоб пристосувати їх для використання артилерії і міняти кут горизонтального наведення та збільшити сектор обстрілу. Висування дула назовні було абсолютно необхідним, тому що в протилежному випадку пороховий дим заповнив би всю внутрішність башти й зробив би неможливим подальше ведення прицільного вогню [6, с. 73-74; 7, с. 42]. Також висування гармат вперед давало більше місця, адже площа казематів була не великою. Це була типова середньовічна фортеця, придатна як для ведення фронтального так і флангового артилерійського та мушкетного вогню. Вдале розташування фортеці, висунутої на край гористого плато, зумовлювало недоступність її з трьох сторін. Ворог міг здобути замок тільки з північної сторони, де хребет прилягаючого узгір'я уможлилював йому доступ аж до самої брами і замкової стіни. Висота куртини, що прилягала до центральної башти була доволі невеликою, щоб зробити важчим пошкодження її артилерійським вогнем противника. Водночас мінімізація висоти стін робила замок легким до здобуття з допомогою великої кількості легкоозброєної піхоти чи спішеною кавалерією. Тобто, основними родами військ Кримського ханства чи Османської імперії.

Стіни замку з зовнішньої сторони трьохярусні, та через те, що рівень замку піднятий, в середині стіни двоярусними. По всьому периметру у стінах прорізані бійниці. До них примикали криті бойові галереї. Західна та північна стіни товщиною 5 метрів. Східна стіна товщиною 2,5 метри. Стіни і башти мали багато бійниць, укріплених тесаним каменем; збудовані в два яруси, вони були зручні для ведення вогню з гармат і рушниць [3, с. 9].

Збереглися гнізда, в яких кріпилися балки дерев'яних настилів, а також ніші, де розміщувалися бійниці. Бійниці першого ярусу з двома-трьома схрещеними ходами мають значні розміри. Бійниці з одним ходом розташовані в усіх оборонних стінах.

Нерегулярний в плані замок, що мав еліпсоподібну, квадратну та п'ятикутну вежі (мали внутрішні галереї) з урахуванням рельєфу місцевості він був практично неприступним.

На спорудження нового замку було витрачено 9000 золотих. По закінченні робіт сейм скерував ревізорів, які мали прийняти новобудову і визначити, "які кошти і працю вклав пан староста". Із документів ревізії довідуємось, що на території замку, ближче до східної стіни, зведено двоповерховий палац з квадратно тесаного каменю, критий гонтом. У ньому були кімната з розмальованою піччю та дверима чудової столярної роботи, зала й кімнати з вікнами, оздобленими оловом. Під палацом обладнано чотири підвали; з четвертого мурований хід вів до п'ятого підвалу, а від нього — до шостого, призначеного для зберігання вин. Звідси йшов хід до сьомого підвалу [8, с. 5].

У дворі замку викопано глибоку криницю, а при воротах влаштовано хвіртку. Далі ревізійний акт повідомляє, що на території замку виявлено руїни монастиря або якогось старого замку, які заважали будівництву нової фортеці, і що на усунення їх пішло немало сил і коштів. Як уже було зазначено, були це залишки споруди давніх українських часів — найімовірніше, княжої святині.

У ілюстрації за 1664 р. теж описується стан фортеці. "Замок лежить на дуже високій горі, дорога до нього дуже крута, брама зводна. В дитинці є мурований будинок з гарними кімнатами і залами. Є другий будинок і мурована криниця (глибина 45 м). Було три вежі: перша — шляхетська, друга — наріжна, третя — коло брами, а в ній два підвали для зберігання книг гродських і земських та актів. Гармати: фортечні бронзові гармати — 3, одна з них пошкоджена, а в другій запал зірваний; гармати і мортира пана старости Казимира Маковецького — 3; 4 бронзові гармати пана Замаховського, теребовлянського вояка; бронзова гармата пана Людецького — 1; 1 — пана Каліновського; 1 — монастирська; 20 гайдуків і пушкар".

Штурм Теребовлянського замку завжди вели з напільного боку фортеці. Бо наблизитися до фортеці з інших сторін було дуже важко, а підвезти туди облогу техніку — просто неможливо. Не можна було й розставити артилерію на другому березі річки чи яру — далекобійність тогочасних гармат була занадто малою. [5, с. 134].

Таку тактику штурму активно застосовували війська Кримського ханства та Османської імперії. Використовували вони й нові методи підземно-мінної війни. Щоб провести підкоп під більш слабкі, захищені природними перешкодами стіни укріплень мисового типу, велась доволі довга мінна галерея, довжина якої залежала від специфіки місцевого ґрунту, часу і людських ресурсів загарбника [6, с. 76].

З огляду на невелику міцність тогочасних кам'яних фортифікаційних споруд розміщення гармат великого калібру на верхній частині куртини було неможливим, оскільки, погашення віддачі при кожному вистрілі артилерійської гармати призвело б до руйнування ними кам'яної кладки, скріпленої доволі не міцним піщано-вапняним розчином. Тому ставлячи та прив'язуючи гармати внизу замку, простіше було забезпечити погашення віддачі.

Таким чином, фортифікаційна структура, що виникла в Європі у XVII-XVIII ст. не повністю була використана Олександром Балабаном при побудові замку. Тому Теребовлянський замок, збудований Олександром Балабаном у 1630-1634 рр., не зовсім відповідав тогочасним новітнім досягненням фортифікаційної науки, проте, був максимально пристосований до місцевого ландшафту і специфіки ведення війни на даній території.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Герета І. Теребовля. Шлях через віки / Ігор Герета. — Львів: «Каменярь», 1997. — 127 с.
2. Жарков С. В. Рыцарские замки / С.В. Жарков. — Мн.: Друк-С, 2006. — 176 с.
3. Ковальчук М. Теребовлянський замок // Микола Ковальчук. — Львів.: Галицька брама, вид. «Центр Європи», 1996. — № 10. — С. 9-11.
4. Куликівський А. Вони прославили рідну землю (на скрижалях історії) / Андрій Куликівський. — Львів — Теребовля, 1999. — 164 с.
5. Липа К. Під захистом мурів (з історії української фортифікації X- XVII ст.) / Катерина Липа. — Київ: «Наш час», 2007. — 184 с.
6. Носов К. Русские крепости и осадная техника XIII — XVII вв. / Константин Носов. — Санкт-Петербург: «Полигон», 2002. — 176 с.
7. Яковлев В. В. История крепостей / Владимир Владимирович Яковлев. — М., 2000. — 400 с.
8. Czołowski A. Zamek Trembowelski w 1551 r. / Aleksander Czołowski. — Lwow.: Notka wydawnicza, 1935. — 214 с.

Козюпа В.

Науковий керівник — доц. Валіон О.П.

ДО ПРОБЛЕМИ ПРО ПРИЧИНИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США (1861-1865 РР.)

Якби це була війна за визволення рабів, мій меч належав би іншій стороні.

У. Грант

Громадянська війна в США 1861–1865 рр. залишається однією з актуальних тем в американській та світовій історіографії. Існує низка досліджень, присвячених найкривавішому конфлікту в історії Америки, в якому загинуло близько 650 тисяч осіб. Проте в питанні з'ясування передумов і причин Громадянської війни є чимало дискусійних аспектів, що потребують подальшого вивчення.